

Wat zijn de noden van gedetineerden?

Behoeftesonderzoek in de Antwerpse gevangenis

NICO BOGAERTS

'Het aanbod aan activiteiten en hulp is er niet om gedetineerden bezig te houden. Het einddoel moet zijn dat gedetineerden zich kunnen ontplooiën in de samenleving.'

Eén keer in mijn leven ben ik in de gevangenis van Antwerpen geweest. Geloof me, er zijn aangename plaatsen denkbaar. Er verblijven teveel mensen op een te kleine oppervlakte, afgesloten van de rest van de wereld. De gevangenis in Antwerpen is trouwens een arresthuis wat wil zeggen dat de overgrote meerderheid van de gedetineerden beklaagden zijn, met daarnaast een groep veroordeelden en een kleine groep geïnterneerden. Het arresthuis is gekend voor zijn grote diversiteit en permanente overbevolking. In 2012 verbleven er gemiddeld meer dan 720 gedetineerden per dag terwijl er maar plaats is voor 439. Binnen die complexe context is er voor gedetineerden, net als in elke andere gevangenis in Vlaanderen, een aanbod aan hulp –en dienstverlening rond onderwijs, welzijn, gezondheid, arbeid, sport en cultuur. Die domeinen waarvoor de Vlaamse Gemeenschap bevoegd is. In Antwerpen vond men de tijd rijp om bij gedetineerden te polsen of dat aanbod ook aansluit op hun noden. Het onderzoek werd eind 2013 toegelicht op een studiedag die werd afgesloten met een pittig debat. ALERT was er bij.

STRATEGISCH PLAN

Het aanbod dat de Vlaamse Gemeenschap in de gevangnissen uitbouwt, kadert binnen het vorig jaar goedgekeurde Decreet over de Organisatie van de Hulp- en Dienstverlening aan Gedetineerden. Dit Decreet verankert het recht van gedetineerden en hun omgeving op een integrale en kwaliteitsvolle hulp- en dienstverlening. Aan het Decreet ging een stapsgewijze implementatie vooraf van het Strategisch Plan voor Hulp- en Dienstverlening aan Gedetineerden. Het arresthuis in de Begijnenstraat was in 2001 één van de eerste gevangnissen waar dit plan werd uitgevoerd. Na meer dan tien jaar was een evaluatie van dit plan en het hulpaanbod op zijn plaats. Samen met de Vrije Universiteit Brussel (VUB) werd daarom een onderzoek opgestart. Een groep van 507 gedetineerden werd bevraagd, zowel beklaagden, veroordeelden als geïnterneerden. Goed voor een responsgraad van 73% (Brosens e.a., 2013).

Dit onderzoek is niet het eerste dat polst naar de noden van gedetineerden. In 2001 concludeerden andere onderzoekers al dat de drang naar vrijheid de belangrijkste behoefte is van gedetineerden, aangevuld met contact met naastbestaanden. Op de derde plaats kwam het bezig zijn met de leefsituatie na detentie, kort gevolgd door een zinvolle dagbesteding (Van Haegendoren e.a., 2001). Net op die

twee laatste punten kan de door Vlaanderen aangeboden hulp- en dienstverlening van organisaties als de VDAB, een team justitieel welzijnswerk, een Centrum Geestelijke Gezondheidszorg of de Centra voor Volwassenonderwijs het verschil maken.

BEGIJNENSTRAAT

Het meer recente VUB-onderzoek geeft een gedetailleerde doorsnede van de populatie in het Antwerps arresthuis. Een paar cijfers. De groep gedetineerden bestaat uit 89% mannen en 11% vrouwen. 40% heeft de Belgische nationaliteit, 60% was geen Belg. Deze tweede groep omvat vooral gedetineerden uit Afrika, Oost-Zuid of Noord-Europa. Ongeveer de helft spreekt en verstaat goed Nederlands. De populatie is ook zeer jong, bijna de helft is zelfs jonger dan dertig jaar. De overgrote meerderheid is laaggeschoold. Voor detentie had één op drie betaald werk met een loon, één op vier was werkloos en 15% werkte in het zwart. Eén op vier gedetineerden werkt tijdens hun detentie in de gevangenis. Net iets minder dan de helft van de gedetineerden heeft kinderen. Gevraagd naar de gemoedstoestand, dan rapporteert het overgrote deel ernstige psychische klachten. 'Meer dan zeven op tien gedetineerden geven aan niet van activiteiten te genieten, zich ongelukkig en onnuttig te voelen' (Brosens e.a., 2013). Ongeveer 15% van de gedetineerden verbleef op het moment van de bevraging minder dan één maand in de gevangenis. Het overgrote deel verbleef er tussen één en zes maanden, een kleine 20% langer dan zes maanden. Bijna de helft zat eerder al in de gevangenis, in Antwerpen, elders in België of in het buitenland. Voor de anderen was deze gevangeniservaring de eerste.

Nog goed om weten is dat gedetineerden een groot deel van hun dag doorbrengen op cel. 'Gedetineerden die willen, mogen naar de wandeling. Daarnaast zijn er aan aantal andere zaken waarvoor gedetineerden uit cel komen, zoals bezoek van familie, vrienden of advocaat, het verschijnen voor de rechter, gesprek met PSD of directie... maar op zich

verblijven gedetineerden toch wel een aanzienlijk deel van de dag op hun cel' (Brosens e.a., 2013). En wat ze dan doen? De meeste kijken televisie, lezen of slapen overdag. Zowat de helft praat regelmatig met een celgenoot. Anderen maken plannen voor de toekomst, vervelen zich, schrijven brieven, sporten of studeren.

SPORT, ONDERWIJS EN ARBEID

Voor deze diverse groep gedetineerden wordt in het arresthuis een aanbod aan hulp- en dienstverlening ontwikkeld. Veel gedetineerden maken er dankbaar gebruik van, al is ook hier het beeld divers. Opnieuw een rits cijfers. 40% van de gedetineerden in Antwerpen doet aan sport, vooral jonge gedetineerden en zij die langer dan zes maanden in de gevangenis verblijven. Zij die niet sporten, geven de voorkeur aan werken of wandelen, vinden het sportaanbod te beperkt, ervaren een taalbarrière of komen niet in aanmerking. De barrières zijn ook groot op vlak van onderwijs. Maar liefst 71% van de respondenten geeft aan nog nooit te hebben deelgenomen aan een onderwijsactiviteit. Zij die het wel doen, willen Nederlands leren of mikken op een diploma of getuigschrift.

Wat het luik arbeid betreft doet 45% van de gedetineerden die in aanmerking komen voor de dienstverlening van de VDAB daar ook effectief een beroep op. Vooral persoonlijke doelen van de gedetineerden zijn hier van tel: men maakt toekomstplannen en wil gebruik maken van contacten die de VDAB heeft met potentiële werkgevers. Voor zij die niet aankloppen bij de VDAB speelt het tijdspad een cruciale rol. Gedetineerden die nog maar pas in de cel zitten en onzeker zijn over het verdere verloop van de hechtenis, zijn niet bezig met werk zoeken. Zij hebben andere prioriteiten. Ook een te beperkte kennis van het Nederlands is voor sommigen een moeilijk te overbruggen barrière.

Bijna de helft zat eerder al in de gevangenis.

BIBLIOTHEEK IS SUCCES

Binnen het gehele aanbod aan hulp- en dienstverlening zijn er een aantal echte succesnummers. Een eerste is de bibliotheek. Gedetineerden kunnen er zeven dagen op zeven boeken, strips, CD's, DVD's en games lenen uit een behoorlijke actuele collectie. Elke gedetineerde kan één keer per week naar de bib, telkens voor 20 minuten. De bib bereikt op die manier meer dan 85% van de gedetineerden. Kortom: dit is beantwoorden aan een nood.

Een tweede initiatief dat opvalt is het aanbod van het team Justitieel Welzijnswerk Antwerpen, samenwerking van het nieuwe CAW Antwerpen. Zij proberen alle beklagden binnen de 24 uur na binnenkomst proactief te onthalen. De gedetineerde krijgt tijdens dit onthaalgesprek informatie over het verdere justitiële verloop en het aanbod aan hulp- en dienstverlening in het arresthuis. Directe noden van de gedetineerde en zijn naastbestaanden worden bekeken. Uit het onderzoek blijkt dat gedetineerden vooral vragen hebben rond re-integratie, de werking van justitie en rechtbanken, gezondheid, omgaan met partner en kinderen.

BRUG NAAR BUITEN

Een belangrijk thema dat doorheen het hele onderzoek terug komt, is de brug naar buiten, de link met wat op de studiedag zo mooi 'de vrije wereld' werd genoemd. Het aanbod aan activiteiten en hulp in de gevangenis is er immers niet om gedetineerden bezig te houden. Het einddoel moet zijn dat gedetineerden zich kunnen ontplooiën in de samenleving. De link met buiten, na detentie, is dus zeker zo belangrijk als het aanbod binnen. 'De hulp- en dienstverlening zou niet mogen stoppen aan de gevangenispoort. Het onderzoek toont de nood aan van gedetineerden om bij de overgang naar de vrije samenleving of een andere gevangenis geholpen te worden. Het liefst krijgen ze actieve hulp in de vorm van contact opnemen met organisaties in de samenleving of transferegevangenis,' aldus de onderzoekers (Brosens e.a., 2013).

Gezien de diversiteit van de groep gedetineerden, volstaat een brochure in het Nederlands niet meer.

Om die brug tussen binnen en buiten te vergemakkelijken, wil twee op drie gedetineerden tijdens detentie al informatie krijgen over praktische zaken als wonen, les, inkomen, werk en schulden. Het komt ook terug bij de beleidsaanbevelingen uit het onderzoek. 'Het is belangrijk voor gedetineerden om de drempel naar de hulp- en dienstverlening na detentie te verkleinen. Het moet mogelijk zijn om de samenwerking met de buitenwereld anders en beter te organiseren, aansluitend op wat gedetineerden vragen' (Brosens e.a., 2013). Dat is niet alleen een taak van wie nu al actief is in de gevangenis, maar zeker ook van de organisaties en dienstverleners die in de vrije wereld opereren. Denk maar aan CAW's, sociale huizen en infopunten, Huizen van het Kind, psychologen en therapeuten.

AANBEVELINGEN

De onderzoekers formuleren nog een pak andere beleidsaanbevelingen. Alleen wil dat niet zeggen dat het nu slecht loopt in de gevangenis, integendeel. De onderzoekers concluderen dat 'de hulp- en dienstverlening in de gevangenis van Antwerpen slaagt in haar decretale opdracht om Vlaamse hulp- en dienstverlening toegankelijk te maken voor gedetineerden' (Brosens e.a., 2013). Maar het kan altijd beter, onder meer op vlak van informatie. Want om te kunnen participeren, moeten gedetineerden op de hoogte zijn van het aanbod. En gezien de diversiteit van de groep gedetineerden, volstaat een brochure in het Nederlands niet meer. 'Werken met beeldmateriaal, pictogrammen, video's en vertalingen ligt in deze lijn' (Brosens e.a., 2013).

Verder kan het aanbod nog beter aansluiten bij de noden van gedetineerden. In essentie zou men moeten vertrekken van de behoeften van de individuele gedetineerde. Op die manier wordt de kans ook groter dat de gedetineerden die nu niet deelnemen toch in een gepast aanbod terecht kunnen. Ook zijn behoeften van gedetineerden niet altijd 'domeingebonden'. Een voorbeeld. Met onderwijsactiviteiten

bereikt men moeilijk de groep jongvolwassenen. Toch bereikt de medewerker van de VDAB die groep wel vlot. School is dus niet aantrekkelijk, arbeid wel. Neem je echter ‘werken aan de toekomst’ als gezamenlijke insteek dan krijg je een ander verhaal. Dan vertrek je niet meer vanuit de domeinen onderwijs of arbeid, wel vanuit het individu en zijn noden. Lees: kleur buiten de lijnen van het eigen aanbod, op die manier wordt het bereik groter.

DEBAT

Op de studiedag bogen vier debaters zich over het onderzoek: meester Jos Vander Velpen, Dominique Verté (VUB), Koen Depryck (Centrum voor Volwassenonderwijs Antwerpen) en Ides Nicaise (HIVA – KU Leuven). Bij die laatste blijft na het lezen van het onderzoek vooral het multiculturele en meertalige karakter van de gevangenis hangen: ‘De helft van de gedetineerden spreekt Nederlands, de andere helft moet zich behelpen of leert in het beste geval Nederlands. De taalbarrière ten aanzien van de dienstverlening is dan ook groot. De Vlaamse Gemeenschap financiert het aanbod, dus in principe is Nederlands de voertaal. Maar is hier geen uitzondering nodig? Kan het aanbod of een deel daarvan niet op een meertalige manier beschikbaar zijn? Je kan natuurlijk niet om het even welke opleiding in het – ik zeg maar iets – Kroatisch brengen, dat begrijp ik wel. Maar toch moeten we proberen het midden te vinden tussen vraag en aanbod.’ Nicaise is ook voorzitter van het Interfederaal Steunpunt tot Bestrijding van Armoede: ‘Een aangepast opleidingsaanbod is belangrijk omdat het risico op armoede met de helft daalt wanneer je een diploma secundair onderwijs hebt. Het daalt nog een keer met de helft wanneer iemand een diploma van het hoger onderwijs behaalt. Het zou dus goed zijn als gedetineerden in de gevangenis al minstens de opstap maken naar een opleiding. En als ze de opleiding nadien kunnen afmaken, dan moeten we als samenleving die kans met beide handen grijpen. Dat is het beste wat je kan doen om recidive te voorkomen.’

Uit het buitenland weten we dat een goede dienstverlening absoluut positief effect heeft.

HOGRECEIDIVECIJFERS

Die recidive was een volgend thema aan de debat-tafel. De hoge recidivecijfers zijn ook Jos Vander Velpen niet ontgaan, naast advocaat aan de Antwerpse balie is hij ook voorzitter van de Liga voor de Rechten van de Mens. En met die pet op geeft hij het gesprek in Antwerpen meteen aardige vaart. ‘Het cijfer dat me meest raakt is dat 46% van de gedetineerden er voor de tweede keer zit. En dat ligt niet aan het gebrek aan inzet van de hulpverlening. Integendeel, het wijst op onvoldoende middelen en mankracht voor die hulpverlening. Hoe kun je adequate hulpverlening efficiënt en optimaal organiseren in een detentieomgeving die niet beantwoordt aan de menselijke normen en waardigheid? Dat is de cruciale vraag.’ Nog Vander Velpen: ‘Ik sta versted van de inzet, het engagement, de creativiteit en de toewijding van al die hulpverleners. Als je al

die inzet bij elkaar optelt dan is het verbijsterend wat men presteert in die overvolle gevangenis. Wij weten allemaal dat iemand die van zijn vrijheid werd beroofd, lijdt. Dat mag en moet soms zelfs. Maar hij mag niet

meer lijden dan nodig is. Bovendien heeft elke gedetineerde ook recht op gezondheid, privacy, arbeid, onderwijs en hulpverlening, net als elke andere burger in de vrije wereld. Men vergeet vaak dat de staat die rechten moet vrijwaren. Dat lukt vandaag nog niet voldoende. Dat is merkwaardig, want waarom hebben we niet meer mankracht en middelen over voor een zaak waarvan we op voorhand weten, zelfs zonder onderzoek, dat het voor de samenleving een positief effect heeft? Want ook al zijn er weinig ernstige recidive-onderzoeken in België, uit het buitenland weten we dat een goede dienst- en hulpverlening absoluut positief effect heeft, zeker qua recidive.’

VERPLICHTEN ALS WIN-WIN

De panelleden kregen ook de vraag voorgeschoteld of het niet beter zou zijn om gedetineerden te verplichten om deel te nemen aan onderwijs- of sportactiviteiten, zeker nu we weten dat participatie de

© Lisa Van Damme

kans op recidive verkleint. Want door het te verplichten, bereik je meteen iedereen. Kortom: een win-winsituatie. Koen Depryck, directeur van het CVO in Antwerpen was als leverancier van onderwijs in de gevangenis betrokken partij: 'Onderzoek binnen het volwassenonderwijs toont aan dat verplichting een negatieve impact heeft op zowel tevredenheid als leereffect. Ik pleit dus eerder voor zoveel mogelijk kansen geven.' Ides Nicaise wil toch nuanceren: 'Ik ben het eens met de conclusie dat het gaat om een recht op dienstverlening. Maar het principe dat je iets moet doen om aan je situatie iets te veranderen, dat iedereen een stuk eigen verantwoordelijkheid draagt, is geen ongezond principe. Alleen lijkt verplichten me niet geschikt. Wat ik daar tegenover wil stellen, is de vrije keuze van hoe je dat doet. Je moet voldoende vrijheid geven aan het individu om iets op maat te zoeken.' Jos Vander Velpen sluit zich aan bij dat standpunt: 'Ik ben een groot voorstander van positief aanmoedigen en maatwerk. Want mensen in de gevangenis staan 24 uur op 24 ter beschikking, daarmee kan je als samenleving dus iets doen. Het aanbod aan dienstverlening moet aanwezig, aantrekkelijk, zinvol en beschikbaar zijn. Vanaf het moment dat gerealiseerd is, ben ik een beetje van de oude stempel. Mijn moeder zei: luiheid is het oorkussen van de duivel. En dus ben ik voorstander van het Scandinavische model. De rechten van gedetineerden zijn in Scandinavië prima ingevuld maar je kan er als gedetineerde niet 22 of 23 uur per dag op je cel televisie kijken. Die keuze heb je niet. Wat ik dus wil zeggen: je mag verlangen dat mensen iets maken van hun leven en daartoe moet je gedetineerden positief stimuleren. Want het is toch de bedoeling dat je beter uit de gevangenis komt, dan dat je erin gaat?'

Het is toch de bedoeling dat je beter uit de gevangenis komt, dan dat je erin gaat?

Ides Nicaise ziet nog een probleem opduiken bij een algemene verplichting. 'Eén van de grote risico's van verplichte programma's is dat je ook aanbieders verplicht om een bepaalde kwantiteit van diensten te verzekeren. En wat blijkt? Veel aanbie-

ders slagen daar niet in. Hun middelen zijn te beperkt of de creativiteit is er niet. Daardoor gaat de kwaliteit van de dienstverlening achteruit. Organisaties hebben geen prikkel meer om kwaliteit te leveren omdat cliënten toch verplicht zijn om van de aangeboden diensten gebruik te maken. Inefficiëntie dreigt. En ondertussen heb je de gedetineerde gestigmatiseerd met het beeld dat ze enkel met een stok achter de deur in beweging te krijgen zijn.'

WAT NA DETENTIE?

Gedetineerden in de gevangenis verplichten om een opleiding te volgen of Nederlands te leren, is dus geen goed idee. De vraag werpt zich dan op of het zin heeft om een opleiding te starten in een arresthuis. De meeste gedetineerden zitten er maar kort en de opvolging buiten is niet gegarandeerd. Zijn dit dan geen verloren middelen? Nog een keer Koen Depryck: 'In het arresthuis een opleiding starten om in die korte periode een certificaat of diploma te behalen, is weinig realistisch. Het is belangrijker om in die korte tijd mensen opnieuw zin te geven om te leren. We zien door onze trajecten een aantal mensen die buiten de gevangenis ook de draad oppikken. En dat doe je met het delen van succeservaringen van anderen, successen die ook door lesgevers en coaches bevestigd worden. We hebben nu iemand die een diploma middelbaar onderwijs behaald heeft. Dat is toch zinvol.'

'Intuïtief denk ik dat ook een onderbroken opleiding zin heeft', aldus Ides Nicaise. 'Eén van de zaken die uit dit onderzoek blijkt, is dat de vraag naar opleiding toeneemt naarmate mensen al iets geleerd hebben. Een opleiding al opstarten, kan dus zinvol zijn. Anderzijds is er wel ontzettend veel behoefte aan continuïteit en trajectbegeleiding over de detentieperiode heen. De dialoog tussen binnen en buiten is blijkbaar zeer moeilijk. Dat heeft te maken met gebrek aan middelen maar ook met een aantal elementaire regels van communicatie.' Promotor van het onderzoek Dominique Verté bevestigt. 'Ik

denk inderdaad dat we niet moeten nadenken of het starten van een opleiding wel of niet zinvol is. Natuurlijk is het zinvol. Het is belangrijker om na te denken over de relatie met de buitenwereld. Hoe kan je zorgen voor een warme overdracht tussen het arresthuis en een andere gevangenis of de vrije wereld? Hoe kan je dit soort van inspanningen continueren in de vrije wereld? Daar liggen nog wel een aantal interessante uitdagingen. En laten we dan focussen op de kansen en mogelijkheden die er zijn en niet enkel op wat misloopt.’

BINNEN EN BUITEN

Zowel het onderzoek als de praktijkervaring van advocaat Vander Velpen bevestigen dat de stap tussen de gevangenis en de vrije wereld heel groot blijft. ‘Zeker als je langer dan twee jaar in de gevangenis hebt verbleven, is het zeer moeilijk om terug te keren in de normale wereld. Ik ken mensen die zelfs na twee jaar niet meer weten op welke tram ze moeten stappen. We moeten toch eens goed nadenken over binnen en buiten. Want we kunnen niet spreken over alleen maar binnen of alleen maar buiten. Dat is een achterhaalde kijk op detentie. Het

probleem is niet alleen dat men gevangenen veelal op een zinloze manier opsluit, maar ook dat men de buitenwereld buitensluit. Er is een Berlijnse Muur opgetrokken. Binnen en buiten zijn twee verschillende werelden. En dat geldt ook voor de partners die binnen en buiten werken. Ook dat zijn twee verschillende werelden. Dat is toch een belachelijke zaak, niet coherent en inefficiënt. Het moet toch mogelijk zijn dat mensen die in de gevangenis zitten gewoon buiten de gevangenis gaan werken of sporten? Waarom halen we steeds de buitenwereld binnen terwijl het ook anders kan. Toch?

Toch evolueert justitie ook mee met zijn tijd. Heel wat veroordeelden zitten thuis al hun straf uit, onder het regime van elektronisch toezicht. In Antwerpen zijn dat er 200. Het is een manier om de kloof tussen binnen en buiten te overbruggen. Maar er zijn er nog andere. Aan het sociaal werk daarom de oproep om hiervoor initiatieven uit de grond te stampen.

Nico Bogaerts is hoofdredacteur van ALERT en voor reacties bereikbaar via nico.bogaerts@alertonline.be

Verwijzingen

- Brosens, D., De Donder L. & Verté, D. (2013), Hulp- en dienstverlening gevangenis Antwerpen: een onderzoek naar de behoeften van gedetineerden, Brussel, Vrije Universiteit Brussel.*
- Van Haegendoren, M., Lenaers, S. & Radiauskas, R. (2001), De gemeenschap achter de tralies. Onderzoek naar behoeften van gedetineerden aan maatschappelijke hulp- en dienstverlening, Hasselt, Limburgs Universitair Centrum.*